

особливостей сприяє усвідомленню важливості насамперед тих положень у системі навчання, на які жодна із зазначених умовностей не поширюється.

Висновки. Насамкінець зазначимо, що застосування окреслених підходів у сучасній системі навчання риторики майбутніх учителів сприятиме ефективності вирішення завдань модернізації освіти, формуванню цілісної особистості майбутнього вчителя, морально-естетичному, інтелектуальному і духовному вдосконаленню, осягненню глибин загальної й національної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аннушкин В.И. Современное риторическое образование: российские научные школы и практика преподавания [Электронный ресурс] Материалы XII Международной научной конференции по риторике (29 – 31 января 2008 года) «Роль риторики и культуры речи в реализации приоритетных национальных проектов». – Режим доступа: <http://www.ritorika.info/didakticheskie-materialy>.
2. Квинтилиан М.Ф. Риторические наставления / Пер. с лат. Э.Никольского [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ancientrome.ru/antlittr/quintilianus/institutio-oratoria/kn01.html>.
3. Львов М.Р. Риторика. Культура речи: Учебное пособие для студентов гуманитарных факультетов вузов. – М.: Академия, 2003. – 272 с.
4. Рождественский Ю.В. Теория риторики. – М.: Добросвет, 1997. – 600 с.

УДК 811.161.2'367:372.8

Г.А. Губарева

*Харківський національний
університет ім. В.Н. Каразіна*

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ОБСТАВИН У КУРСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті охарактеризовано граматичне вираження та умови відокремлення обставин; особливу увагу приділено суперечливим моментам виділення цих синтаксичних конструкцій у реченні.

В статтє охарактеризовано грамматическое выражение и условия обособления обстоятельств; особенное внимание уделено спорным моментам в выделении этих синтаксических конструкций в предложении.

The article deals with grammatical realization and separation conditions of modifiers in a sentence, with special attention paid to problem cases of detecting these syntactic structures in a sentence.

Постановка проблеми. Як у загальноосвітній, так і вищій школі труднощі у вивченні синтаксису й пунктуації становлять ускладнені речення,

зокрема з відокремленими членами. До складних моментів належать, наприклад, розмежування відокремлених і невідокремлених обставин, виражених одиничним дієприслівником, порівняльним чи субстантивним зворотом, неправильне виділення уточнювальних обставин. Такі труднощі зумовлені, у першу чергу, незнанням учнями та студентами семантики і структури цих відокремлених членів.

Аналіз актуальних досліджень. У підручниках і посібниках із сучасної української літературної мови подаються загальні умови відокремлення обставин, проте, як правило, оминаються суперечливі моменти, пов'язані з виділенням в ускладненому реченні цих другорядних членів [1; 4; 7], або викладені правила відокремлення обставин подекуди різняться [1; 3; 5; 6; 8].

Мета статті – запропонувати таке подання навчального матеріалу, яке сприятиме кращому засвоєнню умов відокремлення обставин.

Вивчаючи відокремлені обставини, варто розглядати їх граматичне вираження, семантику, структуру та позицію в реченні щодо присудка, що є важливим для правильної розстановки розділових знаків під час виділення цих другорядних членів.

Спочатку слід чітко окреслити способи граматичного вираження відокремлених обставин, а саме:

- 1) обставини, виражені дієприслівниковими зворотами та одиничними дієприслівниками;
- 2) виражені порівняльними зворотами;
- 3) виражені прийменниково-іменниковими сполуками (субстантивними зворотами);
- 4) виражені одиничними прислівниками й прислівниковими зворотами.

Відповідно до способів вираження обставин варто подавати умови відокремлення.

I. Найбільш уживаними серед відокремлених обставин є ті, що виражені дієприслівниками й дієприслівниковими зворотами: *Схиляйте голови перед Великим, не схиляючи колін* (А. Коваль); *Не працюючи, ситий не будеш* (прислів'я).

Специфіка синтаксичних функцій дієприслівника зумовлена його граматичною природою: він поєднує ознаки і дієслова, і прислівника. Дієприслівник, одиничний чи у звороті, у реченні виражає додаткову дію, яка

відбувається одночасно або послідовно з основною дією речення, що передається присудком, або передує їй, напр.: *Засунувши руки в кишені френча, хлопець проштовхнувся між вуличним натовпом, уникаючи дивитися кому-небудь в обличчя* (В. Підмогильний).

У зв'язку з цим важливо наголосити на тому, що в реченні дія, названа дієсловом-присудком і дієприслівником, стосувалася одного виконавця, а не різних, як, наприклад, у реченнях: *Прийшовши додому, мене охопила тривога; Читаючи лежачи, псується зір*. Такі речення не відповідають нормі сучасної української літературної мови речення. Щоб зредагувати їх, потрібно, як правило, переробити дієприслівниковий зворот на підрядну частину (*Коли я прийшов додому...; Якщо читати лежачи...*).

Під час вивчення відокремлених обставин, виражених дієприслівниковими зворотами, доцільним є звернення до їхньої семантики. Ці обставини, порівняно з іншими названими граматичними типами, можуть виконувати різні синтаксичні функції.

Найчастіше дієприслівникові звороти є обставинами способу дії: *Підклавши руки під голову, до ранку дивлюся в склепіння своєї душі* (Л. Костенко). Відокремлені обставини способу дії можуть поєднуватися з дієсловом-присудком за допомогою сполучників *мов, немов, наче, неначе, ніби* й ін., які надають відокремленню ірреального значення або порівняльного відтінку: *Андрій перестав гребти, кілька разів глибоко вдихнув повітря, ширшаючи в грудях, і німів, немов прислухаючись до якогось тихого-тихого звуку* (Гр. Тютюнник). Слід звернути увагу студентів на те, що, попри уведення порівняльних сполучників, ці конструкції не перетворюються на порівняльні звороти.

Рідше дієприслівникові звороти й одиничні дієприслівники виконують у реченні такі функції:

- обставини часу: *Секрет написання таких речей, мабуть, і самі автори назавжди втрачають, поставивши останню крапку* (І. Дзюба);
- обставини причини (значення причини передають дієприслівники на позначення інтелектуальної дії або психічних процесів: *розуміючи, знаючи, боячись, вдаючи* тощо): *Маючи непереможний нахил аналізувати свої думки й поведінку, він по-приятельськи сварив сам себе за вчорашній гнів та невиразні марева* (В. Підмогильний);
- обставини мети: *Я довго боролася зі своєю емоційністю, виробляючи*

науковий стиль (Ніла Зборовська);

- обставини умови: *Забуваючи зайве, глибше пізнаєш необхідне* (А. Коваль);

- обставини допустовості (дуже рідко): *Хто з нас у дитинстві не боявся гадюки, так за все життя й не побачивши її жодного разу?* (О. Довженко).

Загалом відокремлення обставин, виражених дієприслівниковим зворотом, як правило, особливих труднощів не становить: такі обставини завжди на письмі виділяються комами. Обставини ж, виражені одиничним дієприслівником, можуть відокремлюватися або ні. Для їх правильного відокремлення в реченні слід зважати на виконуваному ними функцію й позицію щодо присудка.

Так, не відокремлюється обставина, виражена одиничним дієприслівником, за таких умов: це має бути тільки обставина способу дії й стояти безпосередньо при присудкові – після нього, рідше перед ним (вона набуває значення прислівника й не позначає дії): *Хлопець тікав не озирючись; Ми йшли пританцювуючи*. Такі обставини в основному позначають фізичні дії або психічний стан (*сидячи, лежачи, стоячи, присівши, замріявшись*): *Вимучена дівчина спала сидячи* (І. Багряний); *Що сміючись утратив, те плачучи не знайдеш* (прислів'я).

Одиничні дієприслівники, які виконують інші функції або стоять в іншій позиції (відірвані від присудка) відокремлюються обов'язково: *Прокинувшись, вглядався у степову далечінь* (обставина часу); *Подушечки лап снігового барса вкриті шерстю. Завдяки цьому хижак ходить по снігу, не провалюючись* (дієприслівник віддалений від присудка).

Серед обставин способу дії є такі, що виражаються фразеологічними зворотами типу *не чуючи ніг, не покладаючи рук, розкривши рота, висолопивши язика* та ін. Якщо такі сполуки стоять безпосередньо після дієслова-присудка, то вони не відокремлюються (*Через спеку люди працювали спустивши рукава*). Якщо фразеологічний зворот знаходиться в іншій позиції, тобто перед присудком або на відстані від нього, тоді він обов'язково відокремлюється: *Він працював над новим проектом, не покладаючи рук* [1, 222].

Дієприслівники й дієприслівникові звороти, що стоять після сполучників сурядності і підрядності, у вимові паузою від них не виділяються. Проте на

письмі такі обставини відділяються від сполучника комою в тих випадках, коли цей сполучник з'єднує інші члени речення або частини речення: *Катря сиділа на покуті, запнута по-жіночому тою ж таки бабиною хусткою, й, не кліпаючи, як телятко на вогонь, дивилася на свічки* (Гр. Тютюнник); *Дорога в село йде з такої крутої гори, що, йдучи, треба вставати з воза, щоб не перекинутися* (І. Нечуй-Левицький).

Якщо сполучники *і, а* входять до складу дієприслівникового звороту, виконуючи роль підсилювальної частки, вони не відділяються від нього комою: *І вибігши з хати, пішов у садок* (М. Коцюбинський); *За день утомилися, а відпочивши, пішли далі*. Якщо ж підсилювальна частка *і* стоїть перед дієприслівниковим зворотом, він не відокремлюється: *Сюди можна легко дістатися і не знаючи міста*.

Якщо обставина, виражена дієприслівниковим зворотом, утворює однорідний ряд з невідокремленою обставиною, то вона теж не відокремлюється: *Хлопець пильно і не зводячи очей дивився на брата*.

У реченні можуть бути однорідні відокремлені обставини. Між ними ставляться розділові знаки, як при інших однорідних членах: *Експрес летів у тумани, одкидаючи версти, обганяючи гони* (М. Хвильовий). Не ставиться кома перед неповторюваними єднальними сполучниками (*і, та* (у значенні *і*), *або, чи*), які з'єднують дві відокремлені обставини, виражені дієприслівниками або дієприслівниковими зворотами: *Погулявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву* (О. Довженко).

II. Комами відокремлюються обставини, виражені **порівняльними зворотами**, що вводяться сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе, ніби, буцім* та ін.: *Майбутнє було зачинене, немов музей* (Ю. Тарнавський); *А в нього сива борода, як дим* (Л. Костенко). Вони виконують функцію обставини способу дії, міри та ступеня дії й залежать від присудка.

Не виділяються порівняльні конструкції в таких випадках.

1. Немає ком у фразеологічних сполуках-компаративах: *Він спить як убитий; Гості з'явилися як сніг на голову*. Такі фразеологізми виконують функцію присудка.

Ситуація з відокремленням порівняльних зворотів, виражених фразеологізмами, ускладнюється кількома моментами. По-перше, необхідно точно знати, що це сталий зворот, а не створена автором порівняльна конструкція: *Розтанули сніги, як білий сон зимовий* (Л. Костенко). По-друге,

слід знати структуру звороту, оскільки дистантне розташування компонентів передбачає відокремлення: *Того літа я носився з однією ідеєю, наче дурень із писаною торбою...* (Є. Гуцало); ... *бо сидить Катря, як із хреста знята* (Гр. Тютюнник).

2. Не ставляться також коми, якщо порівняння є не відокремленим членом речення, а частиною присудка – призв'язковим членом іменного складеного присудка: *Ми стали наче мудрішими*. Між підметом і присудком у такому разі не може стояти ні коми, ні тире (тире може бути лише авторське): *Весна – наче карусель* (Б.-І. Антонич).

III. Відокремлення обставин, виражених **іменниками з прийменниками**, належить до складних випадків пунктуації. Щодо їх відокремлення в посібниках можна знайти неоднакові рекомендації [1, 222; 2, 356; 3, 99 – 100; 6, 35 – 36; 8, 551]. На нашу думку, доцільно виділити такі умови відокремлення цих конструкцій.

1. Коми ставляться при відокремлених обставинах допустовості, що вводяться прийменником *незважаючи на*: *Незважаючи на суворий клімат і брак води, тут живе безліч тварин*.

2. Обставини з іншими прийменниками (*починаючи з, кінчаючи, у зв'язку з, згідно з, відповідно до, завдяки, на відміну від, залежно від, унаслідок, подібно до, усупереч*) можуть відокремлюватись або не відокремлюватись. Це залежить від змістового навантаження, позиції в реченні, ступеня поширеності обставини: *Порядок перерахування пенсій визначено відповідно до прийнятого бюджетного закону* (прямий порядок слів); *Останнім часом, у зв'язку з масовим осушенням боліт і суцільним розкорчовуванням прилісків, дикій хміль став надзвичайною рідкістю* (В. Скуратівський) – поширеність конструкції, розташування перед присудком, відірваність від нього іншими членами речення.

IV. Відокремлення обставин, виражених **прислівниками і прислівниковими зворотами**, належить до факультативних: *Шепотіли яблуні, тихо, пристрасно* (О. Довженко).

Узагалі відокремлення, які є необов'язковими з точки зору правопису, можливі, якщо автор хоче надати їм особливої смислової ваги, виділяючи комами, зрідка тире: *На долівку закапала вода – розмірено, мов стукіт годинника* (Гр. Тютюнник).

На окрему увагу під час вивчення відокремлених обставин заслуговують **уточнювальні обставини**. Вони виражаються відмінковими формами іменника з прийменником або без нього та прислівниками. Для відокремлення уточнювальних обставин слід зважати на їхню семантику й позицію в реченні.

1. Уточнюють одна одну тільки однотипні обставини. Найчастіше уточнюються такі обставини:

- місця, які можуть стосуватися прислівників із ширшою семантикою *там, тут, туди, сюди, звідти, внизу* й ін., що потребують уточнення: *Тут, на узвишші гори, сніг ще не розтанув*;
- часу, які можуть конкретизувати прислівники *тоді, зараз, колись, потім* та ін.: *Тепер, у післявоєнні роки, ніхто вже не знав, що робити із знахабнілим звіром* (Ю. Щербак);
- способу дії (дуже рідко): *Так само розмірено, без усякого діла до її горя, йшло життя* (М. Стельмах).

Якщо обставини різнотипні, вони не можуть уточнювати одна одну: *Одного разу на сусідній вулиці він зустрів давнього приятеля* – маємо дві різнотипні обставини – часу і місця, тому відокремлення не буде.

2. Уточнення завжди спрямоване від ширшого поняття до вужчого, тому уточнювальна обставина є вужчою за змістом: *Звідти, десь з висока, впало на нього світло...* (О. Гончар). Широке не може уточнювати вужке: *Одного дня восени на греблі з'явилося кілька вершників* (П. Панч).

Проте відокремлення є не в усіх випадках, коли обставина з вужчим змістом іде після обставини з ширшим змістом: *Сьогодні вночі я чергую; Засідання відбудеться 12 січня о 10 годині* – обставини вказують на різнопланові поняття (день і частина доби); але: *Увечері, о 20 годині, дивіться спеціальний випуск новин* – обставини однотипні.

Висновки. Отже, шляхи подолання труднощів у вивченні відокремлених обставин полягають тому, щоб навчити студентів правильно визначати граматичне вираження цих другорядних членів, їхню структуру, позицію щодо присудка, а також змістове навантаження. Ефективними для засвоєння цього матеріалу є вправи на постановку розділових знаків й коментування умов відокремлення обставин (визначення синтаксичної функції, граматичного вираження, структури, позиції в реченні); доповнення речень відокремленими й уточнювальними обставинами; заміну відокремлених конструкцій

невідокремленими або синонімічними підрядними частинами; редагування неправильно побудованих речень. Перспективним видається розроблення тестових завдань на пошук і розпізнавання відокремлених членів речення, що в комплексі з традиційною системою вправ сприятиме усвідомленню закономірностей побудови простих ускладнених речень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 220 – 222.
2. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 2005. – С. 352 – 356.
3. Ткаченко Є.М. Українська мова. Пунктуація: правила, вправи, диктанти: Навч. посібник. – Харків, 2001. – С. 92 – 112.
4. Український правопис. – К., 2008. – С. 162, 165 – 166.
5. Фурдуй М.І. Українська мова. Практикум з правопису: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2008. – С. 112 – 166.
6. Шевелева Л.А. Український правопис у таблицях / За ред. А.О. Свашенко. – Х., 2003. – С. 35 – 36.
7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Академія, 2004. – С. 163 – 164.
8. Ющук І.П. Українська мова: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – С. 541 – 542.

УДК 378

Г.С. Демидчик, Л.М. Мироновська
*Глухівський державний педагогічний
університет імені Олександра Довженка*

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розкривається роль педагогічної практики в розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь майбутнього вчителя.

В статье раскрывается роль педагогической практики в развитии коммуникативно-речевых умений будущего учителя.

The role of pedagogical practice in the development of communicative and speech skills of future teachers is considered in the article.

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань, окреслених перед навчальними педагогічними закладами Законом України „Про освіту”, Державною програмою „Освіта” (Україна ХХІ століття), Національною доктриною розвитку освіти в Україні ХХІ століття, іншими державними